

Habermas, porvarillinen yhteiskunta ja julkisuus

KAHDEN VÄÄRINKÄSITYKSEN JOHDOSTA

Julkisuus nousi näkyväksi keskustelunaiheeksi englantilaisen kielialueen media-tutkimuksessa 1990-luvun taitteessa, ja vastaava buumi koettiin pikku hiljaa myös Suomessa. Saksalaisen kielialueen mediatutkimuksessahan julkisuutta on käsitelty jo 1910- ja 1920-luvulta alkaen, ja myös muissa Pohjoismaissa, erityisesti Tanskassa, aihe puhututti alan tutkijoita erityisen paljon 1970-luvulla. Ehkä kääntyminen pois Saksasta ja muista Pohjoismaista Britannian ja Yhdysvaltojen suuntaan selittää sitä, että aiemmin yleisessä tietoisuudessa olleet käsite-erottelut ja teoreettiset painotukset ovat päässeet meillä unohtumaan. Osoituksena tästä ovat Jürgen Habermasin julkisuusteoriaa koskevat väärinkäsitykset. Käsitellen niistä kahta, jotka ovat tulleet vastaan viime aikoina: (1) Anu Koivusen ja Mikko Lehtosen (2005) julkisuusteorian konseptiota ja (2) Veikko Pietilän Habermasin *Strukturwandel der Öffentlichkeit* -teoksen (1962; suom. 2004) suomennoksen yhtä ratkaisua. Koska olen esittänyt tulkintani Habermasin julkisuus- ja viestintäteoriasta toisaalla (MalMBERG 2004), käytän hyväksi sen tuloksia niitä täydentäen.

(1) Habermasin lähtökohtana on antiikin klassisen ja porvariston modernin julkisuuskäsityksen käänteinen suhde. Vähän ennen Habermasia Hannah Arendt oli puolustanut *The Human Condition* -teoksessa (1958) poleemisesti klassista näkemystä osana modernin yhteiskunnan purevaa kritiikkiä. Tällaisista antikisoivista käsityksistä Habermas haluaa päästä irti korostamalla – Hegelin ja Marxin perinteessä – porvarillisen maailman suuria innovaatioita, joista yksi on juuri uudenlainen julkisuus. Siinä on kyse yksityisyyden ja julkisuuden suhteen nurinpäin kääntämisestä.

Yksityisyys oli suljettu pois antiikin Kreikan kaupunkivaltioiden julkisuudesta, jossa vapaat miehet – Arendtin ylevää tulkintaa seuraten – kilpailivat keskenään kuolemattomuuden saavuttamisessa. Porvarillinen maailma taas haluaa tehdä julkisiksi antiikin halveksimat yksityisasiat, oli niissä sitten kyse yksilöiden tunnesiteistä tai taloudellisista eduista. Julkisuuden intimisoiminen on siten porvariston keskeisenä poliittisena strategiana, kun se taistelee absolutismia vastaan 1600- ja 1700-luvulla. Tämä tekijä on myös koko porvarillista (modernia) julkisuutta määrittävä rakennepiirre. Olennaista vain on, millaisen muodonmuutoksen se kokee kehityksessään 1700-luvulta 2000-luvun taitteeseen. Tämän ymmärtämisessä tulevat tärkeiksi ne käsite-erottelut, jotka Habermas – osin ohimennen – tekee. Tarkoitin jakoa yhtäältä porvarilliseen ja plebeijiseen, toisaalta poliittiseen ja kulttuuriseen julkisuuteen.

Porvarillinen julkisuus perustuu mielipiteiden ilmaisuun ja vaihtoon (*Räsonnieren*) osana yksilöiden sekä ryhmien tahdonmuodostusta ja keskinäistä sivistämistä. Poliittisen julkisuuden kohteena on ensisijassa valtio, yleisen edun (*res publica*) määrittely, kun taas kulttuurijulkisuuden kohteena on perhe, yksilöt perheenjäseninä

eli osana intiimisuhteiden aluetta. Nämä edellyttävät kuitenkin toisiaan, koska porvarillisessa katsannossa poliittisesti relevantin tulee viime kädessä nojata yksityishenkilöiden universaaliin ihmisyyteen tai egoistisiin intresseihin. Näin Habermas operoi lisäksi yksilön kolmella yhteiskunnallisella funktiolla, rooliilla tai identiteetillä kansalaisena (*citoyen*), porvarina (*bourgeois*) ja ihmisenä (*homme*) – niitä vastaavat ensisijaisen toiminnan piirit ovat valtio, kansalaisyhteiskunta ja perhe, joihin palaan. Adekvaatin julkisuuskäsityksen on tehtävä tilaa näille kaikille.

Kun Anu Koivunen ja Mikko Lehtonen (2005, 15) väittävät, että ”habermasilaiseen julkisuuskäsitykseen (edes modifioituna) sitoutuva ymmärrys mediajulkisuudesta ei tunnista intimisoitumista edes relevantiksi kysymykseksi”, he tuskin voisivat olla enempää väärässä. Habermas juuri toi 1960-luvun taitteessa voimakkaasti esiin liberalistisen käsityksen yksityisyyden ja julkisuuden liitosta. Tämä oli tärkeää muun muassa tehtäessä pesäeroa sellaiseen valtioon – tai valtioon itseensä sulattaneen poliittisen puolueen – suvereenisuutta korostaneeseen julkisuuskäsitykseen, johon Saksa oli ajautunut vuosina 1933–1945 ja joka myös vallitsi ajankohdan sosialistisissa maissa. (Tämä oli muuten myös se syy, miksi Habermas ei 1970-luvulla saanut Suomessa sijaa marxilaisessa mediatutkimuksessa, päinvastoin kuin Tanskassa.) Habermasin julkisuusteoria ei ainoastaan tunnista intimisoitumista relevantiksi kysymykseksi, vaan perustuu juuri tälle ajatukselle. Ratkaisevaa on kuitenkin se, mitä muotoja intimisoituminen saa. Tässä porvarillisen ja plebeijisen julkisuuden ero on Habermasille ilmeisen tärkeä, vaikka hän teoksensa alkulauseessa sulkeekin jälkimmäisen teeman tarkastelunsa ulkopuolelle.

Koivusen ja Lehtosen väärinkäsitys nousee osin siitä, että he glorifioivat plebeijistä julkisuutta – tosin selvästi lievemässä muodossa kuin oli tapana vielä joku vuosi sitten. Teoreettisesti ja historiallisesti tähän ei ole mitään apriorista syytä. Plebeijinen julkisuus nojaa ei-argumentatiivisiin tahdonilmaisun muotoihin. Näin siinä missä porvarillinen poliittinen julkisuus edellyttää keskustelua ja sen avulla saavutettua intressien sovitusta, plebeijinen poliittinen julkisuus toimii mielenosoituksin ja muin vastaavin painostuskeinoin. Kulttuurijulkisuuden alueella taas porvarillinen näkemys edellyttää instituutiokseen kulttuurikritiikin, jonka avulla maku- ja arvostuskysymyksistä voidaan keskustella rationaalisesti. Plebeijisessä kulttuurijulkisuudessa taas makuerimielisyyksistä ei väitellä argumentein. Esimerkiksi Ison-Britannian varieteeteattereissa oli 1800-luvun jälkipuolella tavallista, että huonoina pidettyjä esiintyjä nöyryytettiin heittämillä kananmunia ja tomaatteja heidän päälleen (Prokop 2001, 227).

Habermas puolusti vuonna 1962 porvarillisen julkisuuden alkuperäistä ideaa keinona taistella demokraattisen oikeusvaltion kaventamista vastaan. Tämä tavoite ei ole vielä kukaan menettänyt merkitystään.

(2) Habermasin *Strukturwandel*-teoksen alaotsikkona on kahdestakin syystä *Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft* (tutkimuksia porvarillisen yhteiskunnan yhdestä kategoriasta).

Ensinnäkin, alaotsikko nostaa esiin Habermasin koko tieteellisen tuotannon keskeisen kohteen ja hänen intellektuaalisen elämänsä perusintuition, porvarillisen tai modernin maailman peruuttamattoman arvon. Habermashan vastustaa jo varhain sellaista oikealta ja vasemmalta tulevaa radikaalia yhteiskuntakritiikkiä, joka – Nietzschestä ja Weberistä nuoren Lukácsin ja Heideggerin kautta nuoreen Foucault'hon ja muihin – vähättelee demokratiaa, rationaalisuutta tai yksilöllistymiskehitystä. Kaikkea tätä vastaan on osoitettava, että nousevan porvariston projekti on maailmanhistoriallinen siinä mielessä, kuin Kant ja Hegel sen esittivät. Tämä vie Habermasin, toiseksi, etsimään välitystä yhtäältä Kantin ja Hegelin saksalaisen idealismin, toisaalta Frankfurtin koulukunnan lähtökohtana olleen Marxin poliittisen taloustieteen kritiikin kulttuurisen – tai niin sanotun länsimarxilaisen –

tulkinnan välillä. Näin Habermas vaihtaa Marxin kaksitasoisen yhteiskuntakonseption (taloudellinen perusta – ideologinen päällysrakenne) Hegelin kolmitasoiseen (perhe – kansalaisyhteiskunta – valtio) täydentäen sitä vielä Kant-vaikutteisella julkisuuskäsitteellä. Tuloksena on neljällä ulottuvuudella (Hegelin triadin lisäksi julkisuudella) operoiva teoria porvarillisesta yhteiskunnasta.

Sanottu tuo mukanaan ambivalenssin ilmaisun *bürgerliche Gesellschaft* käyttöön (suppea hyvä johdatus aiheeseen on Kneer 2000, 231–234). Yhtäältä sillä on Hegelin *Oikeusfilosofian* merkitys valtion ja perheen väliin jäävänä kansalaisyhteiskunnan alueena, jota hallitsee yksityisomistajien keskinäinen egoistinen kilpailu (kapitalistinen markkinatalous), mutta jonka piiriin kuuluvat myös tätä kilpailua lieventämään pyrkivät ammattikuntien yhteenliittymät (korporaatiot). Toisaalta *bürgerliche Gesellschaftilla* on marxilainen merkitys; sen synonyminä on tällöin *Bourgeoisgesellschaft* (Marx & Engels 1973, 194). Marxhan käänsi Hegelin nurinpäin tekemällä kansalaisyhteiskunnasta ja erityisesti sen kapitalistisesta ytimeistä koko uuden yhteiskuntamuodon avaimen. Näin ilmaisu ei enää tarkoita vain yhtä yhteiskunnan osaa vaan koko yhteiskuntaa, jonka tyyppinimenä on ”porvarillinen”, koska porvarillinen eetos hallitsee kansalaisyhteiskunnan kautta koko yhteiskuntaa. *Strukturwandelin* lukijan on siten pääteltävä koko ajan kummassa merkityksessä Habermas käsitettä käyttää. Tämä edellyttää Habermasin teorian luonteen huomioon ottamista, minkä lisäksi Habermas myös auttaa erityiskeinoin lukijaa.

Habermas (§ 1; *Strukturwandelin* luvut on numeroitu *Oikeusfilosofian* tapaan pykälinä) lähtee liikkeelle siitä, että julkisuus on koko porvarillisen, liberaalin tai – sanontatapa jonka hän myöhemmin omaksuu – modernin yhteiskunnan poliittista järjestystä jäsentävä periaate. Hän tuo siis heti esiin sen, että julkisuus koskee tärkeällä tavalla (oikeus)valtion perusluonnetta. Myöhemmin hän käsittelee sitä, miten julkisuus ja perhe liittyvät olennaisesti yhteen sekä poliittisen että kirjallisen (tai kulttuurisen) julkisuuden kautta. Näin julkisuus osoittautuu käsitteeksi, jonka avulla Habermas yhdistää Hegelin kolminapaisen yhteiskunnanäkemyksen eri osat. Tämähän muodosti Frankfurtin koulukunnan ja nuoren Habermasin keskeisen revision ekonomistiseen marxismiin: porvarillisen yhteiskunnan salaisuus, piirre, joka viittaa jo osittain toteutuneena utopiana tulevaisuuteen, ei liity sen tavara- tai pääomamuotoon, vaan sen julkisuus- ja siis sen viestintä- ja mediamuotoon. Julkisuus, ei kapitalismi, on porvarillisen yhteiskunnan maailmanhistoriallinen innovaatio, jonka taakse ei enää voi palata. Siksi *bürgerliche Gesellschaftin* päämerkitys *Strukturwandelissa* on ”porvarillinen yhteiskunta”.

Habermas käyttää käsitettä luonnollisesti myös ei-marxilaisessa merkityksessä – siis tarkoittamaan kansalaisyhteiskuntaa. Tämä on täysin selvää kahdessa tapauksessa: puhuttaessa porvarillisen yhteiskunnan vakiintumista edeltäneestä ajasta ja käsiteltäessä Hegeliä. Kaikissa muissa yhteyksissä termin kulloinenkin sisältö tulee päätellä hermeneuttisesti: liikkumalla teoksen kokonaismerkityksen ja osien paikallismerkityksen välillä. Tosin Habermas käyttää ainakin kolmea eri kielellistä keinoa osoittamaan sen, koska hän puhuu kansalaisyhteiskunnasta. Ensimmäinen näistä on turvautuminen lainausmerkkeihin. Kun Habermas kirjoittaa ”*bürgerliche Gesellschaft*”, hän tarkoittaa todennäköisesti kansalaisyhteiskuntaa. Toinen samantyyppinen ratkaisu on sellaisen synonyymisen ilmaisun käyttö, joka viittaa Hegelinkin taustalla olevien skottivalistusfilosofien sanastoon. Tällainen sana on *Zivilsozietät*, jota Habermas (1962, 66; 2004, 90) käyttää ainakin kerran. Se vastaa termiä *Zivilgesellschaft* (vrt. Habermas 1990, 45–50; 2004, 392–397), joka vakiintui 1990-luvulla *civil societyn* käännökseksi, kun kansalaisyhteiskunta ymmärretään ei-marxilaisessa merkityksessä. (Pietilä kääntää *Zivilgesellschaftin* ”siviiliyhteiskunnaksi”, mikä tiputtaa lukijan kokonaan kärryiltä.) Kolmas mer-

kintätapa on kaikkein yksiselitteisin. Ainakin yhdessä kohtaa Habermas (1962, 43; 2004, 61) puhuu porvarillisesta yhteiskunnasta suppeammassa mielessä (*im engeren Sinne*). Merkityksessä ”porvarillinen yhteiskunta” käsitteellä *bürgerliche Gesellschaft* on sekä laaja että suppea sisältö, kun sen sijaan merkityksessä ”kansalaisyhteiskunta” tätä ei ole. Kansalaisyhteiskuntahan tarkoittaa marxilaisessa tulkinnassa porvarillista yhteiskuntaa suppeassa merkityksessä.

Veikko Pietilä (Habermas 2004, 13) toteaa alkusanoissaan, että hän on kääntänyt *bürgerliche Gesellschaftin* ”vakiintuneeseen tapaan” termillä ”kansalaisyhteiskunta”. Kuten edellisestä käy ilmi, mitään yhtä vakiintunutta tapaa ei kuitenkaan voi olla, koska ilmaisu *bürgerliche Gesellschaft* on kaksimielinen – marxilaisille vakiintunut käänös on ”porvarillinen yhteiskunta”, ei-marxilaisille ”kansalaisyhteiskunta”. Koska Habermas liikkuu *Strukturwandelissa* erehtymättömästi Marxin vaikutuspiirissä, lukijan tehtävänä on ratkaista, kummalle kannalle hän milloinkin kallistuu. Tämä tulkintavaatimushan on ilmeinen, koska teoksen teoreettinen luonne muuttuu oleellisesti, mikäli julkisuus on vain kansalaisyhteiskunnan eikä koko porvarillisen yhteiskunnan kategoria. Sitä paitsi porvarillisen yhteiskunnan käsite liittyy myös luontevasti siihen laajempaan käsiteperheeseen, jonka Habermasilla muodostavat porvarillinen julkisuus (*bürgerliche Öffentlichkeit*), porvarillinen perhe (*bürgerliche Familie*) ja porvarillinen oikeusvaltio (*bürgerlicher Rechtsstaat*). Onkin johdonmukaista, että kaikissa tuntemissani käänöksissä (tanska, ranska, englantia, norja, ruotsinkielinen ensipainos) teoksen alaotsikko on käännetty ”porvarilliseksi yhteiskunnaksi”. Ainoastaan uusi ruotsinkielinen laitos poikkeaa tästä, joskin vapaamuotoisempi alaotsikko kuvaa hyvin kirjan perusintentiota: *Kategorierna ”privat” och ”offentligt” i det moderna samhället* (Habermas 2003).

Ikävä kyllä *Strukturwandelin* kauan odotettu suomennos antaa virheellisen kuvan siitä, miten nuori Habermas habilitaatioväitöskirjassaan ymmärsi porvarillisen yhteiskunnan ja julkisuuden suhteen tavalla, joka ei ole menettänyt vetovoimaansa.

Kirjallisuus

- Arendt, Hannah (1958)
The Human Condition. Chicago: University of Chiago Press; suom. Vita activa.
- Habermas, Jürgen (1962)
Strukturwandel der Öffentlichkeit: Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft. Neuwied: Hermann Luchterhand.
- Habermas, Jürgen (1990)
Vorwort zur Neuauflage 1990. Teoksessa Jürgen Habermas. Strukturwandel der Öffentlichkeit: Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 11–50.
- Habermas, Jürgen (2003)
Borgerlig offentlighet: kategorierna ”privat” och ”offentligt” i det moderna samhället. Övers. Joachim Retzlaff. Fjärde översedda upplagan. Lund: Arkiv.
- Habermas, Jürgen (2004)
Julkisuuden rakennemuutos: tutkimus yhdestä kansalaisyhteiskunnan kategoriasta. Suom. Veikko Pietilä. Tampere: Vastapaino.
- Kneer, Georg (2000)
Zivilgesellschaft. Teoksessa Georg Kneer & Armin Nassehi & Markus Schroer (Hrsg.). Soziologische Gesellschaftsbegriffe: Konzepte moderner Zeitdiagnosen. 2. Aufl. München: Wilhelm Fink, 228–251.
- Koivunen, Anu & Mikko Lehtonen (2005)
”Joskus on kiva olla vähemmän aikuinen”: kulttuurisen määrittelyvallan siirtymät ja julkisen puhuttelun areenat. Tiedotustutkimus 28:2, 4–27.
- Malmberg, Tarmo (2004)
Porvarillisen julkisuuden keskeneräinen projekti: Jürgen Habermas ja kriittinen mediatutkimus. Teoksessa Tuomo Mörä & Inka Salovaara-Moring & Sanna Valtonen (toim.). Mediatutkimuksen vaeltava teoria. Helsinki: Gaudeamus, 38–74.
- Marx, Karl & Friedrich Engels (1973)
Die deutsche Ideologie. Teoksessa Karl Marx & Friedrich Engels. Werke. Bd. 3. Berlin [DDR]: Dietz, 9–530.
- Prokop, Dieter (2001)
Der Kampf um die Medien: Das Geschichtsbuch der neuen kritischen Medienforschung. Hamburg: VSA.